

אחריות וסבלנות; תהליך התבגרות דתי |

מאיר פרידמן

בשבת "זכור" ובשיחת אמצע השבוע שלאחר מכן, הציג הרב אייל את ביקורתו כלפי המגמה אותה מוביל יואב שורק. מגמתו של שורק, למי שאינו בקיא, נפרסת בעיקר על דפי מוסף "שבת" של מקור ראשון, ומטרתה חידוש חיי הלכה ארצישראלים. ע"פ יואב שורק, זוהי אינה רפורמה, אלא שיבה למה שנדרש מאלה החיים בראשית צמיחת הגאולה.¹ הרב אייל הסביר כי הוא מבין את המצוקה בה שרוי חלק גדול מהציבור הדתי, מצוקה המתפרשת ע"י שורק כצורך בזעזוע של החיים ההלכתיים. מצוקה זו מאפיינת לעיתים אף אותנו, אך דרך ההתמודדות המנסה לפתור את הבעיות בעזרת מהפכה - לא תצליח. אין זו התנגדות אסטרטגית גרידא, אלא יש בה תזכורת תקיפה לענווה ולסבלנות הנדרשת בתהליכים ארוכי טווח כגון אלו. התהליך צריך לעבור בתצורה של אבולוציה, אסור לכפות עליו רבולוציה.

להגנתו של יואב שורק והמגמה אותה הוא מייצג, ניתן לטעון שזוהי אינה אלא לקיחת אחריות שמוטלת עלינו ממילא, ואנו אך ורק מתעלמים ממנה.

האם נגזר על הסבלנות ועל לקיחת אחריות להיות שני קצוות מרוחקים שאינם דרים בכפיפה אחת? ההזדהות שלי עם המגמה הנ"ל, לא נעצרת במצוקה, אלא נמשכת אל המוטיבציה. המוטיבציה לקחת אחריות על החיים שלי ושל החברה בה אני חי. אולם ברצוני לטעון כי כאשר המוטיבציה ללקיחת אחריות מתגלה באופן בוגר היא איננה פורצת גדרות, אלא מתאזנת בעזרת הסבלנות. אנסה לתאר תהליך, אשר באופן אישי אני מרגיש שהתרחש אצלי ואולי ניתן לראות בו מודל כלשהו לתהליך התבגרות שנדרש מהמחשבה הדתית-ציונית בנושא הנידון.²

¹ אני מקווה שאינני עושה עוול למגמה זו או להפך שאינני מחמיא לה יתר על המידה. לא ארחיב בפריסת משנתו של שורק, כיוון שענייני במאמר זה איננו בכתבי יואב שורק אלא בתנועה הנפשית והחברתית אותה הוא מייצג.

² בבסיס תהליך זה עומד תהליך התבגרות שאציג כבסיס וכללי עוד יותר.

סוליפסיזם

"רק היחסים עם הזולת מכניסים מימד של טרנסצנדנטיות ומובילים אותנו אל יחסים שונים לחלוטין מן ההתנסות במובן הרגיש של המילה, יחסית ואגואיסטית."³

ישנו הרהור פילוסופי שעולה בעיקר במחשבתם של ילדים בגיל צעיר: המחשבה שמא רק אני קיים, וכל הסובבים אותי: המשפחה, החברים, הדמויות החינוכיות, אישי הציבור, מגישי החדשות, שחקני הכדורגל הנערצים, כולם רובוטים חסרי חיות. קיומם איננו בחירי, הם אינם בני אדם כמו שאני בן אדם - רוצה, מרגיש, חושב. הרהור מחשבתי זה מכונה "סוליפסיזם" (האני כוודאות יחידה). ניתן לשער כי המרחב הגלובלי הנגיש בחדר המחשב של כל בית, והמרחב הפורץ מתוך מסך הטלוויזיה, מעמיקים את התחושה שהיקום כולו פרוס למרגלותי ואני הקיים היחידי. אינני יודע לומר האם מחשבה ילדותית זו התעצמה דווקא במאות האחרונות, אך ודאי שיש בה מאפיין חשוב המעיד רבות על הלך רוח עכשווי.

שורשיה של מחשבה זו נטועים עמוק בעולם הפילוסופיה:⁴ טיעון הקוגיטו של דקארט - "אני חושב משמע אני קיים", פותח את הפתח לעולם הפילוסופיה המודרנית, ומשיק מסע מחשבתי בו הוודאות הראשונה היא קיומו של האני. דקארט אמנם התקדם מוודאות זו לעבר אלמנטים מחשבתיים נוספים אשר שימשו כאמצעים להוכחת הקיום החיצוני לאני, אך השלב הראשון והבסיסי היה אישורו של הקיום האישי בלבד. הסוליפסיזם, אותה מחשבה אשר צצה בראשם של ילדים - בטרם ראו את "המופע של טרומן" - נעצר בשלב הראשון של טיעון הקוגיטו - האני כוודאות, ומסרב להמשיך אל מעבר לתוצאה זו.

המרחב השני בו הסוליפסיזם עשוי להוות רכיב משמעותי הוא בזרמי הפילוסופיה הקיומית. ההתמקמות בתוך המרחב האישי, האופייני לפילוסופיה הקיומית יכול להוות זרז משמעותי בהפיכת הרהור הסוליפסיסטי לתודעה

³ עמנואל לוינס, כוליות ואינסוף, עמ' 158.

⁴ או להפך אם תרצו, שורשיו של העולם הפילוסופי נטועים עמוק בנטיות אנושיות אלו.

נפשית. לא זו בלבד שרק אני קיים - רק אני אדון לגורלי ולמשמעותם של חיי. לא רק טיעון אלא גם תודעה. בעוד דקארט ניסה להשתמש באני כצעד ראשון בדרך להכרה, הזרם האקזיסטנציאליסטי מעצים את התחושה שהודאות של הקיום האישי איננו רק צעד רטורי, אלא הוא הסיטואציה האנושית עצמה. האקזיסטנציאליזם עלול להיות פילוסופיה שמעלה על נס את המחשבה הסוליפיסטית הילדותית.

הסוליפיזם הוא הקיום הבודד. ברצוני להציע בדברים שיוכאו להלן, כיצד ניתן לצמוח מהתודעה הבודדת הזו לתודעה פתוחה לקיום רחב יותר. התהליך הפסיכולוגי, העומד בבסיס הדברים אותם בכוונתי להציע, הוא תהליך התבגרות. התבגרות מהסוליפיזם הילדותי, לחיים מרובי משתתפים, חיים שהאדם נידון להיות אחראי עליהם, אך לא לבדו.

האבסורד כסוליפיזם מודע

“המאהב, השחקן או ההרפתקן⁵ משחקים את האבסורד. אך בדיוק כך יוכלו לשחקו, אם ירצו, הצדיק, הפקיד או נשיא הרפובליקה. די שידע אדם ולא יסווה דבר. במוזיאונים באיטליה אנו מוצאים לפעמים פרגודים קטנים מצוירים, שהיה הכומר מחזיק לפני עיניו של הנדון למוות, כדי להסתיר ממנו את הגרדום. הקפיצה לכל צורותיה, הריצה אל האלוהי או אל הנצחי, ההתמכרות לאשליות היומיום או האידאה, כל הפרגודים הללו מסתירים את האבסורד. אבל יש פקידים ללא פרגודים ובהם אני רוצה לדבר.”⁶

כאשר מתאר אלבר קאמי את המאפיינים הבסיסיים של משנת ה“אבסורד” שלו, הוא מציג את התודעה כמרכז הווייתו של האדם, מרכז על פיו מוגדר האדם. אך התודעה הזו איננה יכולה להשיג שום נתון נוסף מעבר לעובדת קיומה שלה עצמה כניסיון להכיר את העולם, ולעובדת קיומו של העולם, אותו היא מנסה להכיר. אין היא יודעת אלא את קיומם של נתונים אלו, אין לה שום תפיסה בעלת תוכן ודאי על העולם. מצב זה בו התודעה ודאית, העולם ודאי, אך אין לתודעה

⁵ אלו מוצגים כדמויות שמייצגות את האבסורד.

⁶ המיתוס של סזיפוס, אלבר קאמי, עמ' 92.

שום יכולת להגיד דבר מה ודאי על העולם, הוא האבסורד. תנועתה של התודעה היא בלתי פוסקת, אך היא לעולם לא מגיעה ליעד סופי וממוצה. תודעת אבסורד זו, היא תודעה סוליפסיסטית באופן מובהק. האדם הסוליפסיטי זהה לאדם הבודד המוצא את עצמו מושלך לעולם חסר משמעות אובייקטיבית. לאדם, לכאורה, אין שום אפשרות להתקדם מעבר לאבסורד זה. אלא שקאמי לא קורא להתאבנותם של החיים. הוא איננו דורש מבני האדם שיעמדו בסירובם למצוא דרך חיים מכיוון שלא מצאו ודאות בשום דרך. התובנות שהוא מעלה דורשות מהאדם לעמוד מול עצמו בקריטריונים מחמירים שאינם מתפתים לפתרונות קלים. הוא קורא לבני אדם להבין את חוסר המובנות של חייהם, ואעפ"כ לחיות אותם. מול תפיסה צנועה זו, הוא מציג שרשרת ארוכה של הוגים המבצעים את מה שהוא מכנה "קפיצה". הקפיצה היא מעבר מהשלב האבסורדי לשלב בו נמצאת איזו ודאות חדשה: אי-רציונליזם, מיסטיקה, תיאוריה פילוסופית מתוחכמת. כל אלו משלות עצמן שגברו על האבסורד ע"י איזו שהייה בתחומו ויציאה ממנו. כאילו הפנימו אותו והמשיכו הלאה, לוודאות מורכבת יותר.

קאמי מעביר כאן ביקורת על התודעה הקיומית אשר אינה מביאה בחשבון איזו מהות רחבה יותר המוטלת על האדם והעולם כאחד כשלב ראשון, אך מוצאת סוג של מהות כזו בשלב הבא. הביקורת אותה מציג קאמי היא פנימית. כלומר, הנחות היסוד שלו זהות לאלו של הגישה אותה הוא מבקר. ביקורתו תובעת להישאר בהנחת היסוד הבודדת ולא להתפתות לקפיצות מיותרות. קפיצות אשר אינן מכירות במוגבלותן. במילים אחרות, קאמי קורא לאדם להישאר בתודעה הסוליפסיסטית ולחיות את חייו למרות המועקה שבבידודות.

ההתקדמות שמנסה להשיג הקפיצה היא יומרנית במידה והיא טוענת לוודאות ע"פ קאמי. קאמי, ממשיך ומנסה למצוא תצורות חיים אשר ממצות יותר את תחושת האבסורד ולפיכך יותר דבקות בתודעה הוודאית האמיתית היחידה-האבסורד עצמו. אולם, קאמי מביע הסתייגות מדרכו הטוטאלית ונותן

לגיטימציה אף לכל מי שחי את חייו בכל דרך שהיא ובלבד שיכיר באבסורד שבכך, בקטנות האדם.⁷

אל תוך מבוי סתום

”כְּשֶׁאַדָּם רוֹאֶה וְלוֹמֵד בְּסֶפֶר וּבְכֵל מְקוֹם שֶׁהוּא רוֹאֶה וְלוֹמֵד, מוֹצֵא אֶת עֵצְמוֹ הֵינּוּ שְׁלוֹקֶת לְעֵצְמוֹ מוֹסֵר, וְרוֹאֶה פְּחִיתוּתוֹ וְשִׁפְלוּתוֹ בְּכֹל מְקוֹם בְּאֵיזָה סֶפֶר שֶׁהוּא בָּא וּמַעֲיֵן שָׁם זֶה סִימָן שֶׁחָפֵץ לְעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ? תִּבְרַךְ”
(ר' נחמן, ליקוטי מוהר"ן, קבא)

על מנת להבין את הרלוונטיות העצומה של הסוליפיסטים לעניינו, אנסה לתאר ביטוי של הסוליפיסטים בנושא הקשור למרחב החיים שלנו - לימוד תורה. החיפוש אחר לימוד תורה הנוגע ישירות לחיים מצוי במקומותינו במלוא הדרו. אנו מעצבים לעצמנו לימוד (לא שהמצאנו את הגלגל) המתאפיין בתנועה מהלומד אל המקור הנלמד ובחזרה. אנו מנסים למצות את אירוע הלימוד כמפגש מחייה ומפרה להתפתחות האישית, ומבקשים להפיק תובנות ממשיות מתוך המימד התורני. דרך זו מובילה לכך ששאלות מהותיות בלימוד הופכות לשאלות החיים הפרטיים של כל לומד. כאשר עולם התורה הופך להיות חיים, חיים אישיים, נוצרת סיטואציה בה אדם אחוז באמת בתורה, תלוי בה. אך לא מדובר כאן על תלות בה התורה מחזיקה את האדם, אלא תלות הדרית. התורה מקיימת את האדם, ומבחינתו, הוא מקיים אותה. התמונה המצטיירת כאן אינה דומה לאחיזה בענף מאילן התורה או במשהו שתלוי ממנו, אלא שהאדם הוא שורשיו. האדם הופך להיות השורש של התורה אותה הוא לומד. הדימוי יכול להתהפך, השורש הוא התורה וחי הלומד הם הענפים. בכל מקרה, ישנם שני משתתפים בצורה שנוצרת כאן - אדם ותורה. כיוון שהאדם הוא הצד האקטיבי, הלומד, מי יהיה אחראי לעיצוב תפיסות העולם שלו אם לא הוא עצמו? מי אחראי לקדם את הציור הזה, לגרום לו לפרוח? תודעת לימוד שכזו דורשת מהלומד להתמודד עם כל האתגרים שבין התורה לחיים ולחייו שלו. האחריות המוטלת על כתפיו היא אבסולוטית, הוא נידון לאחריות זו בעל כורחו.

⁷ ראה בציטוט המובא לעיל.

הבעיה לא ממוצת בכך. המפגש האינטימי של האדם עם התורה לא רק שאינו מחפה על הפערים שבין האינסופי לסופי, בין הציווי החיצוני לפעולה הסובייקטיבית, בין הקדום למתחדש, כל אותם הפערים שמאז ומתמיד העסיקו את עולם הרוח, אלא שלימוד כזה מסוגל דווקא להעמיק אותם. אם נדמה היה שלקחת האחריות על הפערים והאתגרים תצמצם אותם, מסתבר שההפך הוא הנכון. חיים שהפנימו את לימוד התורה אל תוכם, מאמצים למרחב האישי שלהם את הפערים הללו, ודווקא מעצימים אותם. מי שחי את התורה בתור תורת חיים נדרש לעמוד באופן מלא מול האתגרים שמציבים הפערים ההכרחיים בין התורה לחיים, אך אין בכך פתרון לאותם פערים. דרישה כזו יוצרת מציאות בה קונפליקטים אינסופיים מתעצבים כאתגרים אשר האדם הפרטי מחויב להיענות אליהם, אחראי להם, ובכך הוא נקלע למעין מבוי סתום.

הדימוי בו קיימים שני משתתפים אדם ותורה, מקביל לדעתי למבנה אותו ראינו קודם לכן אצל קאמי - התודעה והעולם. בשני המקרים האדם האקטיבי עומד מול המקור הפסיבי ומבקש לחלץ את המשמעות הטמונה בו. כאמור, קאמי לא שלל לחלוטין את החיים, אלא ניסה להעניק להם פרופורציה, פרופורציה הנגזרת ממבחן האבסורד - חוסר המובנות של הקיום האנושי, וחוסר היכולת למצוא מובנות מוחלטת.

מנקודת המבט האבסורדית, אדם הנמצא במבוי סתום, לוקח את העניינים לידיים ומאמין ביכולתו לתקן את המעוות ולפרוץ את החסימה שנקרתה בדרכו, לקחת אחריות על חייו למרות הכל. הוא מעמיד את עצמו במקום היחידי בו הוא יכול לעמוד אחראי לגורלו, ומתקדם קדימה לעבר תפיסה חדשה, תודעה מורכבת וחדשנית. גם בלימוד תורה בו קיים משתתף אקטיבי אחד בלבד, הוא יכול לראות עצמו כאחראי יחידי, ועל כן ליזום ולעצב לעצמו את עולמו בכובד ראש. אדם כזה הוא מקרה מבחן בו ניפרד מהגותו של קאמי. ע"פ קאמי, כל עוד האדם האחראי מודע לכך שהוא חי בעולם בלתי מובן בעליל, טוב שייקח אחריות מלאה על חייו. אלא שתודעה אחראית שכזו נגזרת מכך שביקורתו של קאמי, כפי שצוין כבר קודם, היא ביקורת פנימית. היא אינה מנסה לסתור את הנחות

היסוד של הגישות הקיומיות שהאדם הוא בודד בעולם⁸ (הנחה שבגישות מסוימות נפרצת). להפך, הוא סובר כי גישה פילוסופית אמיתית אינה רשאית לנטוש את הגישה הזו לעולם. קאמי אינו שובר את הסוליפסיזם. כל תכלית הגותו היא 'להסיר את הפרגוד המסתיר את האבסורד', להציע לבני אדם מודעות לאבסורד שבקיומם.

מכאן אנו פונים לעבר מסלול אשר מתוך הלימוד האישי, החוויה הקיומית של האדם הבודד, יחזיר אותנו לחיים מרובי משתתפים המתגברים על הסוליפסיזם. מסלול זה מוצא שדווקא כאשר אנחנו מבוססים היטב בתוך העולם הפנימי שלנו, בתוך עולם לימודי אישי, אנחנו מסוגלים למצוא את נקודות התורפה שבבדידות, את הפתחים שיש בחיים המתמקדים באישי לעבר רוחב דעת ורוחב לב.

סדק בסוליפסיזם, פתח לחיים

"אומרת לנו הרזיות, בעולם מלא של אור ושל חיים אתם שרויים. דעו את הישות הגדולה, את עשירות המציאות, שאתם תמיד נפגשים בה... היו מחוברים להלגיונים החיים, הפועלים תמיד כל זיו ותפארה בכל פנה שאתם פונים, עם דברים חיים וקיימים יש לכם עסק, תמיד אתם פועלים פעולות נמרצות, בשיג ושיח עם משאות נפש ויקרת חיים רעננים. בכל פעולותיכם אתם נפגשים בניצוצות מלאים חיים ואור, שואפים ומשתוקקים לעלות לרום רמים, אתם עוזרים אותם והם עוזרים אתכם... אלה הם בני עולם עומד, המתודעים אליכם, השולחים לכם ממרחקים בשורות טובות, ידיעות משלומם ומצבם האיתן, ובשלומם לכם שלום..."

(אורות הקודש ב, עמ' שמג)

המעבר מעולם הישיבה לצבא או לעולם האזרחי המופיע ב"בין-הזמנים", מטיח בפנינו את החיים. החיים אשר מחוץ ללימוד התורה. לעיתים, החיים הללו

⁸ הניסוחים כאן מגמתיים ביחס לכל המאפיינים של הגותו של קאמי באופן מודע. בספרו "האדם המורד" מדגיש קאמי דווקא את הסולידריות כתחושה הבסיסית ביותר, אך לעניינינו גם הסולידריות אינה מכחישה את הבדידות, הבדידות היא האופן שבו נמצא אדם אחד מול אדם אחר, מה שמכונה אצל היידגר "האופן של להיות עם האחר" - העמדה בה האדם או בני האדם חייבים ליצור את עולמם סביבם. כמו כן, המפנה החד בין שני ספריו המרכזיים של קאמי "המיתוס של סזיפוס" ו"האדם המורד" מתבטא במגמה הסוליפסיסטית של הראשון אל מול הסולידריות בספרו המאוחר יותר, על כך ראו: הפילוסופיה של האבסורד, אבי שגיא, 164.

נראים כחסרי משמעות וחיבורים, ולעיתים אחרות הם נראים כמישור אחר, זורם, שוטף ומחייה, אל מול עולם לימודי-עיוני הנשאר בגבולותיו. מודל הלימוד המוזכר לעיל, אותו לימוד המבקש מהתורה להכות שורש בחיים האישיים, בונה את הנפש ומטלטל אותה בין עולמות. אך כאשר השאלות חוזרות תמיד אל הלימוד, נוצר חיץ בין הלימוד לחיים שמחוץ לעולם הלימוד. השאלות הלימודיות, אחוזות בעולם הנפשי ומה שמחוץ לעולם זה הוא זר. מיד אסביר נקודה זו ביתר פירוט, אך קודם לכן, יש לשים לב לכך שדווקא הניסיון לגשר בין התורה לחיים האישיים, הניסיון להעניק ללימוד אפשרות לפתוח את הלב, עלול למוטט את הגשר שבין האדם לחיים הזורמים. ההתנסויות בסוגיות מחשבתיות דקות מן הדקות כאילו הן החיים עצמן, מטילות צל על כל צורת חיים בה ההתנסויות הן משהו גס יותר.

לצורך המחשה ניקח את המעבר החד מעולם בו הייסורים הנפשיים מתמצים בהתחבטויות על שאלות שבין העצמיות לקודש, לעולם של התעסקות לוגיסטית. מעבר כזה מבהיר היטב את החיץ המתואר. עמדתו של מי שמארגן אירוע כלשהו, דורשת לחיות כלפי חוץ, ללכלך את הידיים, כלומר, את הנפש. כל התעסקות פרקטית או טכנית נדמית כלכלוך כשהיא עומדת אל מול המחשבות הפנימיות הגדולות. אותן 'ידיים', ידי הנפש, שעסקו בכל מאודם בעולמות עליונים נדרשות ללוש את הברוך של המציאות. מן העבר האחד עומדות סוגיות עדינות ומהותיות כמו: מהי מהותה של התפילה וכיצד היא אפשרית? האם אני בעל בחירה חופשית או שמא השגחתו של הקב"ה מבטלת את הכרעותיי? ומן העבר השני צריך לעבור שוב על רשימות, לחבר פעם נוספת את העגלה לרכב ולוודא שלא נשכח ציוד. החן והעושר הפנימי מעטר את החלק הראשון, אך הלוגיסטיקה סוחפת הרבה יותר. אותן שאלות גדולות, מאבדות מחיתום אל מול הלחצים, 'הדד-ליינים', החיכוכים בין בני אדם סביב נושאים ארגוניים. כל אלו מושכים - דורשים התעסקות ממשית, ומכניסים את המתעסק בהם לזרם גועש וקוצף של חיים. הממשות, על אף חוסר החן שבה, מושכת הרבה יותר. מושכת כפשוטו, לא באטרקטיביות נוצצת, אלא בפועל. ממש כמו אותה חבורת רוקדים אשר מושכים את המתבונן מן הצד אל תוך המעגל, מעגל החיים.

עיסוק עמוק בתורת הרב קוק מבהיר שעולם התורה אינו מצטמצם לתחומי החיים הנפשיים אלא אחוז בחיים רחבים יותר. גם כאשר הלימוד מעוצב כמפגש אישי, עולם התורה צריך לכלול גם את החיים הברוציים והקיום המעשי. מושג החיים, מבצבץ רבות בכתבי הרב קוק, החיים של ההווה כולה. זהו רוחב עצום אך הוא איננו מגלה עצמו בקלות, ודורש לפתוח את התודעה לרוחב ועומק שאינם מתמצים במימד האישי. חיי העולם ונשמת העולם רחבים ומקיפים יותר מנשמת האדם. בנקודה זו, ההתעסקות האישי-נפשית עם עולם התורה מקבלת פרספקטיבה חדשה, נינוחה יותר. לאחר הפנמת התפיסה על פיה התורה קשורה לחיים רחבים יותר מהתודעה, וכוללת גם תצורות חיים שמחוץ לעולם הנפש ההתעסקות הפנימית יכולה לקבל מקום פחות היסטרי. תצורות שאינן מתעסקות עם המרחב הנפשי כלל ואינן מחויבות להתחשב במרחב זה לפי דרישתו, מגמדות אותו ודווקא בכך הן מרגיעות, מאפשרות סבלנות.

ובכן, כאשר אנו מדברים על תודעת חיים רחבה יותר, המודעת לכך שהחיים עצמם רחבים יותר מהתודעה הפנימית של האדם, אנו מדברים על פרופורציה, פרספקטיבה רחבה. הטוטאליות והרצינות שבה מדדנו את האחריות שלנו לחיים, מתחלפת בענווה ומתינות אשר מאפיינות תודעה פתוחה. בצורה כזו, נוכל להימנע גם מיומרותה של התודעה וגם מהסוליפיסזם הבודד שבה. לולא היינו מעמיקים חקר בעולמות הנפש הפער שבינה לבין רחשים אחרים בעולם לא היה מופיע. השונות, הריבוי והגיוון לא היו פותחים את התודעה שלנו לעבר רוחבו העצום של עולמו של א-לוהים. לולא ההתעמקות הזו וגילוי של הפער הזה, לא היינו מודעים לכך שטביעת רגלנו הרוחנית הגדולה עלולה לרמוס את כל מה שנראה בעיניה נחות, אך בעצם גם הוא מלא חיים.

נראה אם כך, שהלימוד האישי שהוצג כביטוי של סוליפיסזם יכול להוות צעד ראשון בדרך לתודעה סבלנית יותר. דווקא ההתעמקות בחוויה האנושית הבודדת חושפת את התלישות של העיסוק הפנימי ומאפשרת להסתכל בפרספקטיבה סבלנית על החיים בכלל, ועל החיים הדתיים בהקשר שלנו.

הסוליפיסזם לא נפתר ע"י הוכחות, הוא באמת בלתי פתיר בצורה כזו. התהליך היחידי שמתגבר על המצב הבודד הזה הוא העמקתו עד לכדי גיחוך, עד לכדי חיזור. כאשר ממצים את חוויית הבדידות ומעלים אותה עד לנקודת השיא

שלה, היא הופכת לחוויה תלושה מהמציאות. החזרה למציאות היא חזרה לחיים שמלגלגים על הסוליפסיסטים במגדלי השן המתנשאים והבודדים שלהם. אלו שכלאו את עצמם בעולם מחשבתי דק מן הדק, מתעלמים במודע מהחיים. אך רק מי שהיה במגדל השן הזה יודע את טיבו ואת חסרונו, יודע ללגלג באמת ומכיר את האבסורד מבפנים. החיים הממשיים הם חיים טכניים יחד עם היותם בין-אישיים. הלוגיסטיקה כדוגמא לשאר סוגי המציאות הבודדת היא תוצאה של חיים בין-סובייקטיביים. מציאות בודדת הנוצרת כאשר סובייקט פוגש סובייקט אחר שלא מתנהג ע"פ הבנתו או תבניתו של הראשון. הסוליפסיזם מאופיין ביחסים בין-אישיים בהם ה"אני" הוא סובייקט והשאר הם אובייקטים של התבוננותי. לאחר התהליך המתואר לעיל, החיים המציאותיים מאופיינים בכך שהחיות סוליפסיסט מייחס לעצמו ושולל מאחרים, מתרחבת, הוא מוצא אותה כקשורה לא רק אליו. המציאות היא מרובת משתתפים, והחיים מתנהלים גם ביחסים שבניהם.

פרספקטיבה סבלנית

אנו כבני אדם איננו רשאים לומר לא-לוהים "עשה אתה את שלך ואנחנו פטורים", וגם א-לוהים מצדו איננו רשאי כביכול, לומר לבני אדם "אתם עשו את שלכם ואני אהיה פטור". שניהם, א-לוהים ואדם, עושים דרכם בשותפות כאחראים זה לזה בדרך ההיסטוריה, כל אחד עושה את שלו מתוך אותה קבלה הדדית וסימולטנית של התפקידים שקובעת ההיסטוריה.

(אנדרה נהר, וככל זאת, עמ' 154)

כיצד בעצם משליכים הדברים הללו לגבי אופן לקיחת האחריות? הרי גם כאשר התודעה נפתחת לעבר רוחב עצום, או רואה עצמה כחלק ממערכת יחסים עשירה ומלאה בשוניות, האדם נידון או נדרש לבחור? נקודת הבחירה עומדת במקומה. התהליך המוצע כאן עשוי להעניק לבחירה ולאחריות פרספקטיבה רחבה יותר. האחריות לא מוטלת כולה על האדם, החיים אינם כלואים יחד איתו בחדר חנוק וסגור, הם מתנהלים ברוחב ולא ע"פ דרישות והחלטות אישיות. זוהי פרספקטיבה רחבה הדורשת, או לכל הפחות מאפשרת סבלנות וענווה, אלמנטים שמיטשטשים מעט בעולם בו אדם אדון לגורלו באופן אבסולוטי. הסבלנות היא תולדה של מעבר מסגירות סוליפסיסטית לקיום בו

החיים אינם נעצרים ביחיד. הסוליפסיזם לא מותיר ברירה אלא אחריות מוחלטת, התודעה החדשה מכירה בכך שיש עוד מלבדי, אני אמנם נידון לאחריות, אך לא לבד. הפרקטיקה של התודעה הסבלנית הזו יכולה להתבטא בצורות שונות, היא גם עלולה לנוון את תודעת הבחירה, אך סבלנות ענוותנית מסוגלת להעניק אורך רוח למי שמצוי בתוך קונפליקטים עכשוויים רוויי לחץ, אותו לחץ המאפיין תהליכי התבגרות. הסבלנות מאפשרת להמשיך ולחיות באותו קונפליקט, בצורה נינוחה יותר גם מבלי להזדקק לפתרונות מאולצים וחלקיים, או באפשרות נוספת- ליזום ולהתקדם לעבר דרכי התמודדות חדשים, אך להכיר בחסרונם.

קאמי, לוינס, נהר, והרב קוק שצוטטו לעיל לא מצדדים באיזו הסרת אחריות, ואין בכוונתי לכיוון שכזה. דווקא ר' נחמן שהובא רק כמייצג של ההתמקמות בתוך חוויית היחיד, הוא במובן מסוים, מסיר האחריות: משליך יהבו על ה' יתברך. כפי שכבר ציינתי, דווקא מתוך החוויה האישית העמוקה בה נתון ר' נחמן, צומח הפתח להכרה בחוסר שבחוויה זו.

השילוב של כל אנשי רוח אלו, רוקם איזה סבך של תהליכים נפשיים, מגמות אוניברסאליות או מושגים מופשטים. אין ברצוני לנסות ולצייר איזו תמונה שלמה של תפיסת עולם המשלבת בצורה יעילה ונכונה את האחריות האישית, האחריות לאחר, הסבלנות, הפרופורציה והאמונה באדם ובא-לוהים, אלא רק לנסות ולתאר תהליך אישי. תהליך זה יוצא מנקודת מוצא סוליפסיסטית הרואה באדם את האחראי הבלעדי לגורלו. אולם, הוא מוביל לתודעה מורכבת יותר. ע"י ההתמקמות בחוויה הבודדת, ע"י מיצוי של חוויה זו, צומחת תודעה המודעת למוגבלותה ולהיותה שרויה בחיים רחבים יותר. על כן האחריות הטוטאלית, המאפיינת את הסוליפסיזם, מתחלפת באחריות בוגרת יותר, סבלנית יותר.

הניסיון לקחת אחריות מיידית על החיים הדתיים נראה לי כשלב בתהליך התבגרות. שלב בדרך לתודעה שמאזנת את האחריות הטוטאלית שלנו על יחסנו לא-לוהים, לתורה ולהלכה, בעזרת סבלנות.

נעוץ אחרית בראשית

ושוב...

"רק היחסים עם הזולת מכניסים מימד של טרנסצנדנטיות ומובילים אותנו אל יחסים שונים לחלוטין מן ההתנסות במובן הרגיש של המילה, יחסית ואגואיסטית."⁹

התהליך שתואר כאן הוא תהליך הממתן או מרגיע את האחריות בעזרת פרספקטיבה רחבה וסבלנית. הוא נפתח ע"י היחסים עם מה שאיננו מצטמצם לעולמי הפנימי, יחסים שנתגלו בשיאם רק לאחר שהתפתח עולם פנימי עמוק. מגמתו של יואב שורק היא מגמה הרואה במציאות העכשווית מבוי סתום ולפיכך פונה ללקיחת אחריות. כאשר הגענו קודם לכן למבוי סתום ראינו כיצד הפתח להתמודדות איתו היה דווקא בעידון של האחריות, כלומר בהבנה שהחיים הם אינם סובייקטיביים בלבד.¹⁰ התהליך האבולוציוני עליו דיבר הרב אייל לא מתרחש רק בהתאם להחלטות של אדם זה או אחר. האבולוציה, או בשפה אחרת הנהגת העולם או התעלות העולם, הם מושגים אשר מתארים תהליך שתלותו באדם היא אמביוולנטית. הנהגת הייחוד והנהגת המשפט, ידיעה ובחירה, אמונה בא-ל והצבת האדם במרכז, סבלנות ואחריות. צמידים אלו מייצגים שני קטבים שעזיבה של אחד מהם היא שגיאה. לא שגיאה אסטרטגית, אלא שגיאה בקריאה נכונה של הטקסט המורכב הנקרא חיים. היא שוגה בכך שאינה מפנימה את תהליך ההתבגרות של ילד- תלתי אך אגוצנטרי, לכדי אדם בוגר- אחראי אך בעל פרספקטיבה רחבה וסבלנית.

זהו מבנה בסיסי, לדעתי, של תהליך התבגרות. בדברים אלו תואר התהליך כשהוא איננו קונקרטי-חברתי בלבד, אלא פסיכולוגי-דתי. לתוך המבנה הבסיסי של תהליך ההתבגרות יצקתי את התוכן הפרטי שלי, כתלמיד בישיבה בה

⁹ עמנואל לוינס, כוליות ואינסוף, עמ' 158.

¹⁰ יש לציין שלוינס ודאי שהיה מסתייג מדברים אלו. החיים אצלו אמנם אינם סובייקטיביים בלבד אך האחריות מוטלת אך ורק על הסובייקט.

התהליך הדתי האישי מועמק ומגיע לשיאים. מעבר לשימוש בתהליך זה כאמצעי להתמודדות תיאורטית עם המגמה של יואב שורק, נראה לי שיש בו תיאור של המעבר מהישיבה ליציאה לחיים מעשיים וחברתיים, כמעבר חד אמנם, אך כמהלך טבעי ובריא.